

زمانه‌وانی زمانی که‌مینه‌کان و کاریگه‌رییه‌کانی له‌پرووی زانست و کولتوو‌ره‌وه

18-08-2025

په‌شاد به‌کر حامد

زمانه‌وانی (لینگویستیک) به‌گشتی بۆ زمانی که‌مینه‌کان له‌زانسته‌کانی زمانناسی و کولتوو‌رناسییدا پێگه‌یه‌کی به‌رزى بۆ دابین کردووه، چونکه وه‌کوو به‌شیکی گرنک له‌میژووی نه‌ته‌وه و په‌وشتی کولتوو‌ری ده‌بینرێن.

زمانی که‌مینه‌کان، ئه‌و زمانانه‌ن، که ژماره‌ی ئاخیوه‌ریان که‌مه یاخود مه‌ترسی له‌ناوچوونیان له‌سه‌ره، واته ئه‌و زمانانه‌ی به‌هۆکاره‌ ده‌ره‌کییه‌کان و هاوبه‌شی کولتوو‌ری و سه‌رکه‌وتنی زمانیکی بالاده‌ست هه‌میشه له‌ژێر هه‌ره‌شه‌ی له‌ناوچووندا ده‌بن. له‌م چوارچێوه‌یه‌دا، زمانه‌وانی زمانی که‌مینه‌کان نه‌ک ته‌نها خاوه‌ن تایبه‌تمه‌ندی خۆیان، به‌لکوو خاوه‌نی میژووی ئه‌ده‌بی و به‌لگه‌نامه‌ی ئایینی و فه‌رهه‌نگ و کولتوو‌ریکی تایبه‌ت به‌خۆیانن تا ئه‌وه‌کاته‌ی ئاخیوه‌ری خۆی مابێت.

دیاریکردنی زمانی که‌مینه‌کان پێویستی به‌ئامانجیکی زانستی و پرۆسه‌ییکی پوونه. له‌زانستی زمانه‌وانیدا، کاتیکی زمانیک ژماره‌ی قسه‌که‌رانی که‌مه‌تر بێت له‌ ۵۰ هه‌زار که‌س، یان زمانی فه‌رمی نه‌بێت، زۆرجار له‌شیوه‌ی "زمانی که‌مینه‌"دا ده‌بینرێن. هه‌روه‌ها پێداچوونه‌وه‌ی میژووی زمان، په‌یوه‌ندی به‌زمانی فه‌رمی و

ئاماده کردنی دهقه بهرچاوهکان بۆ نووسین و فیڕکردنی منداڵان، هه مووی به شیکن له م پرۆسهیه.

زمانهوانی زمانی که مینهکان کاریگه ریهکی بهرچاوی له بواره زانستییهکاندا ههیه، له وانه:

یه که م، گه شهی زانستی زمان: زمانه که مینهکان زانیارییهکی زۆر ده خه نه پروو بۆ ئاشنا بوونی به خسته نه پرووی زانیارییهکان و ده توانن ئه وه پروو بکه نه وه که چۆن زمانهکان له کاتی بوونی بهر به سته زمانی و کولتوورییهکاندا گه شه ده که ن.

دووهم، په یوه ندی نیوان زانست و میژوو: زمانه که مینهکان زۆر جار به لگه نامه ی میژوویهکی تاییهت به خۆیان ههیه، توێژهره میژوویییهکان سوود له و به لگه میژووییانه ده بینین.

سییه م، په روه رده ی زمانی: زانستی په روه رده ی زمانی له فیڕکردنی زمانه که مینهکاندا، ده بیته هۆکاریکی گرنگ و خیرا بۆ پروو نکرده وه ی زمانی، به تاییهتی له کاتی فیڕبوونی زمانی دووهمدا.

له په یوه ندی به کاریگه ریه کولتوورییهکان، به گشتی زمان به به شیکی گرنگی ناسنامه و کولتوور هه ژمار ده کریت له بهر ئه م هۆکارانه:

یه کهم، پاراستنی ناسنامه: زمانه که مینه کان مافی ئاسایی و یاسایی خۆیانه
پاریزراوبن له چوارچیوهی هەر کۆمه لگایه کدا، چونکه له ناوچوون و ونبوونی زمان
به واتای ونبوون و له ناوچوونی ناسنامه و به شیکی میژوووه که یان دیت.

دووهم، پاراستنی فهرههنگ: ئەم زمانه که مینه کان هه لگری خه زینه یه کی گه وره ی پر له
زانباری وشهیین له بواری ئایینی و چۆنیهتی هه لسوکهوت و گۆرانی ژینگه یی.

سییه م، په یوهندی نیوان نه ته وه کان: په روه رده کردن و فیربوونی زمانه که مینه کان
به شیوه یه کی زانستی ده توانیت کاریگه ریه کی زۆر له سه ر په یوهندیه کولتووری و
نه ته وه ییه کان دروست بکات، به تاییه تی له و ناوچانه ی، که جیاوازی فهرههنگی و
زمانی زۆره.

مه ترسییه بهرچاوه کان

زمانه که مینه کان به هۆی کۆمه لێک هۆکار زۆربه ی کات له ژیر مه ترسی
له ناوچووندا، زۆرجار مه ترسییه کانیش به هۆی تیپه ربوونی کات له و ناوچانه دا
ده رده که ویت، که زمانیک هوبه ش و کولتووریک هوبه شی بالاده ستی تیدا یه:
یه کهم، کۆچکردن: کۆچکردنی خه لک بۆ شاره گه وره کان یاخود ولاته کانی تر،
پاسته وخۆ و ناراسته وخۆ کاریگه ری دروست ده کات له سه ر زمانه که مینه کان.

دووهم، سیاسهتی زمان و دۆخی ئابووری: په‌په‌وه‌کردنی زمانیکه‌ی فهرمی و یه‌کگرتوو له‌ داموده‌زگا‌کاندا، زۆرجار به‌ واتای که‌م‌کردنه‌وه و ته‌س‌کردنه‌وه‌ی سنووری زمانی که‌مینه‌کان دیت.

سییه‌م، سنووردارکردنی په‌روه‌رده‌ی فهرمی: له‌ ناوه‌نده‌ فیرکارییه‌ فهرمییه‌کاندا، زۆرجار شوینیک دابین نه‌کراوه‌ بۆ گرنگیدان به‌ زمانی که‌مینه‌کان، ئەمه‌ش دوا‌ی ماوه‌یه‌ک ده‌بێته‌ هۆی دابرانی نه‌وه‌ی داها‌توو له‌ زمانه‌که‌ی خۆیان و ئاشنا‌بوونیان به‌ زمانی فهرمی ناوچه‌که‌.

میتۆد و ستراتیجیه‌تی پاراستنه‌کان

له‌ زۆریک له‌ دامه‌زراوه‌ نی‌وده‌وله‌تی و دامه‌زراوه‌ فهرمی و نافه‌رمییه‌کاندا، له‌ زۆر وڵادا هه‌ولێ ته‌واو ده‌دری‌ت بۆ دۆزینه‌وه و پێش‌نیازکردنی چاره‌سه‌ری گونجاو بۆ پاراستنی زمانی که‌مینه‌کان، له‌وانه‌:

یه‌که‌م، ئه‌رش‌یف‌کردنی ده‌ق و تۆماره‌ ده‌نگییه‌کان: تۆمارکردنی وته‌ و ده‌نگی ئاخێوه‌رانی که‌مینه‌کان ئه‌رش‌یف‌کردنیان به‌شی‌وه‌ی دیجیتالی.

دووهم، فیرکردن مندا‌له‌کان: له‌ ناوه‌نده‌ فیرکارییه‌کانی وه‌کوو قوتا‌بخانه‌ و زانکۆ پرۆگرامی په‌یوه‌ست به‌ فیرکردنی زمانی که‌مینه‌کان بخریته‌په‌وه‌ و فیر‌بکری‌ن.

سێیه م، پرۆگرامی کولتووری و میدیایی: به به کارهێنان و دروستکردنی قیدی و دهنگ و خستنه پرووی هه واله کانی پۆژانه و بلادوکردنه وهی پۆژنامه و گوڤار به زمانی که مینه کان.

ئهرکی توێژه ر و نووسهران

ره خه گران و توێژه ره زمانیه کان و کولتوورناسه کان ده توانن پۆلیکی گرنه و کاریگه ر بیهین له که مکردنه وهی مه ترسییه کانی له ناوچوونی زمانه که مینه کان، ئه ویش به خستنه پرووی پرۆژهی و پێش نیازی زمانی بۆ لایه نی په یوه نیدار و هۆشیارکردنه وهی تاکه کان به به رده وامی، به تاییه تی کارکردن له سه ره ئه و زمانه ی، که له لیواری له ناوچووندان و ئاخپوه رانیان زۆر که م بۆ ته وه، به راده یه ک هه ندیک زمان ئاخپوه ره کانیان که م بۆ ته وه بۆ چه ند که سی ک، که به په نه که کانی ده ست هه ژمار ده کرین، بۆ نموونه: زمانی Lemerig ته نها دوو که س قسه ی پی ده کات له قانه واتو، دواتر زمانی Taushiro له پیرۆ، که یه ک که س قسه ی پی ده کات، هه روه ها زمانی Kaixana له به رازیل ئه ویش ته نها یه ک که س ده یزانی ت.

زمانه وانی زمانه که مینه کان، به شیکی گرنه و کاریگه رن له هه لگرتن و و پاراستنی میژووی نه ته وه و ناسنامه ی که مینه کان، ئه م کاره ش جگه له سوودی کی زانستی گرنه، کاریگه ریه کی درێژخایه ن له سه ر پاراستنی کولتووری و نه ته وه یی هه یه، هه روه ها له بواری نیوده وه له تی و پاراستنی زمانه که مینه کان به شیوه یه کی زانستی و

یاسایی، به تایبەتی له چوارچێوهی هه‌ماهه‌نگی و هاوکاری نیوان حکومه‌ته‌کان و دامه‌زراوه نیوده‌وله‌تییه‌کاندا ده‌کرێت بێ‌ته‌هۆکاریکی گ‌رنگ بۆ به‌رگریکردن له جیاوازی زمانی و کولتووری له سه‌رده‌می نویدا.

سه‌رچاوه‌کان

١. هیوا عومه‌ر (٢٠٢٠)، زمانه‌وانی و په‌یوه‌ندییه‌کانی به‌ کلتور.
٢. دلشاد حامید ده‌رویش (٢٠١٧)، که‌مینه‌کان.
٣. دیاکو هاشمی، (٢٠٢٤)، پاراستنی زمانه‌ که‌مینه‌کان - فێرگه‌ی زمانی کوردی
٤. عه‌بدولپه‌حمان که‌ریم ده‌رویش و کۆمه‌ڵێک نووسه‌ری تر (٢٠٢٢)، هه‌ریمی کوردستان و مافی که‌مینه‌کان.